

УДК 58:502.7[477.84]+[477.43]
<https://doi.org/10.53904/1682-2374/2022-24/8>

Л.Л. Онук¹, Ю.В. Петрук²

Кременецький ботанічний сад

вул. Ботанічна, 5, м. Кременець, Кременецький р-н, Тернопільська обл., 47003 Україна

¹e-mail: onuklina@meta.ua

²e-mail: julija.petruck@gmail.com

¹orcid.org/0000-0002-9629-5450

²orcid.org/0000-0002-2679-8247

ФІТОСОЗОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ УРОЧИЩА "ГОРА ЛІСИЦЯ"

Урочище, рідкісні види, Червона книга України, заказник місцевого значення

ФІТОСОЗОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ УРОЧИЩА "ГОРА ЛІСИЦЯ".

Л.Л. Онук, Ю.В. Петрук. – Наведено результати ботанічних досліджень урочища "Гора Лісиця", що знаходиться на межі адміністративних областей – між с. Зіньки Шепетівського району Хмельницької області та с. Ходаки Кременецького району Тернопільської області. Рослинний покрив представлений лучними та лучно-степовими угрупованнями класу *Festuco-Brometea* союзу *Carici humilis-Festucetum valesiacaе*. Біотопи угруповань охороняються за Директивою Ради Європи 92/43/ЄС (№ 6210). Обстежено територію площею 3,7 га. За результатами проведеного дослідження флористичний склад території представлений 88 видами. Виявлено місцезростання видів рослин різного созологічного статусу, які становлять 19% від загальної кількості у складі флори, у тому числі 3 – включені до Червоної книги України, 14 – охороняються на регіональному рівні Хмельницької та Тернопільської областей. Зважаючи на значну фітосозологічну цінність дослідженої території, запропоновано надати їй статус ботанічного заказника місцевого значення "Гора Лісиця".

PHYTOSOOLOGY ASSESSMENT OF THE "LYSYTSYA HLL" TRACT TERRITORY.

L.L. Onuk, Yu.V. Petruk. – The results of botanical studies of the tract "Lysytsia Hill", which is located on the border of administrative regions between the village Zinky Shepetivsky district, Khmelnytskyi region and the village Hodaky of the Kremenets district of the Ternopil region, are given. The plant cover is represented by meadow and meadow-steppe communities of the class *Festuco-Brometea* of the alliance *Carici humilis-Festucetum valesiacaе*. Biotopes of the groups are protected according to Council of Europe Directive 92/43/EEC (№. 6210). The territory with an area of 3.7 hectares was surveyed. According to the results of the research, the floristic composition of the territory is represented by 88 species. The habitats of plant species of different zoological status were identified, which make up 19% of the total number of flora, including 3 species that are included in the Red Book of Ukraine, and 14 species that are protected at the regional level of Khmelnytskyi and Ternopil regions. Taking into account the significant phytosoological value of the studied territory, it is proposed to give it the status of a botanical reserve of local importance "Lysytsia Hill".

Важливим завданням науки в умовах сьогодення виступає збереження довкілля не тільки як середовища існування людини, а й для підтримання екологічної рівноваги, збереження краси та різноманіття ландшафтів, рослинного і тваринного світу, в перспективі повноцінного функціонування системи компонентів природи та досягнення балансу між людиною та природою.

Постійна потреба людини у збільшенні промислових ресурсів негативно вплинула на цілісність природних комплексів та біотичну різноманітність. У першу чергу охорони потребують рідкісні та зникаючі види, а території, де вони виявлені, законодавчо підлягають заповіданню. Велика частка рослин потрапила у категорію рідкісних через руйнування природних оселищ та несанкціоноване вилучення з природи, що призводить до регресії їхніх популяцій і потребує невідкладної охорони цих видів у відповідності до Закону України "Про природно-заповідний фонд України", Програми розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі, Загальнодержавної цільової

екологічної програми розвитку заповідної справи, а також Закону України "Про Червону книгу України" (<http://zakon.rada.gov.ua>, <https://www.adm-km.gov.ua>).

Задля уникнення деградації рослинних угруповань та їхніх місцезростань, підтримки біорізноманіття, збалансованого природокористування важливо зберегти вцілілі ділянки природного рослинного покриву шляхом створення охоронюваних територій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, що і було головним завданням наших досліджень.

Матеріали та методики досліджень

Матеріалами для написання слугували власні ботанічні дослідження, проведені 16 червня 2022 року на території урочища "Гора Лисиця" (с. Зіньки Шепетівський р-н Хмельницька обл.), флористичні списки, зібрані в ході обстеження, та отримані геоботанічні описи. Дослідження проводилося загальноприйнятими польовими (маршрутно-пошуковий) та камеральними методами. Геоботанічні описи виконані за стандартною методикою (Григора, Якубенко, Мельничук, 2006) на описових ділянках приблизно 10x10 м для трав'янистої рослинності. Виконано 13 описів вибірових квадрантів із однорідним рослинним покривом із наявністю соцологічного компонента. Координати визначали за допомогою мобільного застосунку Google maps (<https://www.google.com.ua/maps>). Камеральну обробку геоботанічних описів виконували у програмі Microsoft Office Excel 2016. Соцологічний статус та наукову цінність рідкісних видів рослин визначали за виданням Червоної книги України (Червона книга ..., 2009) та офіційними списками регіонально рідкісних рослин Хмельницької та Тернопільської областей (Офіційні переліки ..., 2012). Екологічні групи представлено за класифікацією І.Г. Серебрякова (Пристапа, 2017). Види рослин визначалися за "Определителем высших растений Украины" (Определитель ..., 1987). Назви рослин уточнено за системою сучасної міжнародної номенклатури за сайтом The World Flora Online (<http://www.worldfloraonline.org>). Класифікацію рослинного покриву подано відповідно до "Продромусу рослинності України" (Продромус ..., 2019). Коефіцієнти естетичної оцінки території та географо-естетичної цінності ландшафтів визначали за Л.В. Пархісенком та В.А. Сесіним (2003).

Урочище "Гора Лисиця" розташоване на території Великоборовицького старостинського округу Білогірської ОТГ Шепетівського району Хмельницької області між с. Зіньки Хмельницької обл. та с. Ходаки Тернопільської обл., що відповідає географічним координатам: 50°09'23.2"N 26°12'38.3"E, 50°09'21.3"N 26°12'31.3"E, 50°09'15.5"N 26°12'40.9"E, 50°09'12.8"N 26°12'35.9"E (<https://www.google.com.ua/maps>) (рис. 1).

Територія урочища знаходиться у північно-західній частині Хмельницької області в Середньоподільській височинній області зони широколистяних лісів. За геоботанічним районуванням відноситься до Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених луків та лучних степів Української лісостепової підпровінції Північноподільського округу грабово-дубових, дубових лісів, остепнених луків та лучних степів (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003).

Результати досліджень та їх обговорення

Обстежена ділянка площею 3,7 га представлена пагорбом з пологими схилами завдовжки 65–75 м. З північного боку обмежена автомобільним шляхом регіонального значення Р-26 Острог–Кременець, з заходу – ґрунтовою дорогою місцевого використання, зі сходу – сільськогосподарськими угіддями агропідприємства, на півдні – лісовими масивами хвойного лісу з домінуванням *Pinus sylvestris* L.

Слід зазначити, що природний рослинний покрив дослідженої території, який сформувався на крейдяних ґрунтах, зберігся в оточенні високого антропогенного тиску прилеглих територій, який ще й планують посилити шляхом розробки поряд крейдяних покладів, що нестиме пряму загрозу даній території.

Рослинність представлена лучними та лучно-степовими угрупованнями класу *Festuco-Brometea* Br.-Bl. et R. Tx. in Br.-Bl. 1949 союзу *Carici humilis-Festucetum valesiacae* Klika 1951, які сформувалися на мергелях та дерново-карбонатних ґрунтах. Це фітоценози лучних степів Західного Поділля на пагорбах та різних ґрунтах. На Поділлі ця формація є

проміжною між справжніми лучними степами на лесовій основі та степами скель на відслоненнях вапняків, пісковиків та мергелів (Продромус ..., 2019).

Рис 1. Геолокації дослідженого урочища "Гора Лісиця" (с. Зіньки Шепетівського району Хмельницької області) з вказаними для заповідання розмірами та площею

Досліджені угруповання сформувалися на схилах південно-західної експозиції крутизоною до 50° на дерново-карбонатних ґрунтах, характерні для остепнених лук Західного Поділля. Діагностичними видами виступають *Adonis vernalis* L., *Allium lusitanicum* Lam., *Anemone sylvestris* L., *Anthericum ramosum* L., *Briza media* L., *Gypsophila fastigiata* L., *Helianthemum nummularium* Guss., *Lembotropis nigricans* (L.) Griseb., *Primula veris* Mill., *Prunella grandiflora* (L.) Jacq. Біотопи даних угруповань охороняються за Директивою Ради Європи 92/43/ЄС (№ 6210) (Про збереження ..., 2011). Фітоценози 2-, 3-ярусні, заввишки від 0,4 до 1,3 м. Видова насиченість становить 16–43 види. Загальний трав'яний покрив у межах 80–100%. Рослини з добре розвиненим габітусом, цвітуть і плодоносять, що вказує на оптимальні умови зростання. Флористичний склад досліджуваної частини урочища налічує не менше 88 видів судинних рослин, які належать до 68 родів 27 родин. 93% видів рослин – наземні трави, 7% представлені деревною життєвою формою. Найбільшим видовим різноманіттям відзначаються родини Poaceae – 13 (14,8%) видів, Asteraceae – 11 (12,5%), Lamiaceae – 10 (11,4%), Fabaceae – 8 (9,1%), Rosaceae – 6 (6,8%). П'ятірка цих родин становить майже половину рослинного складу дослідженої ділянки – 48%.

За результатами созологічного аналізу рослинного покриву виділено раритетну фракцію у флорі урочища, яка становить 19%. Виявлено зростання 17 рідкісних видів, у тому числі 3 – червонокнижних (*Adonis vernalis*, *Anemone patens* L., *Trifolium rubens* L.). З огляду на розташування ділянки на границі двох областей – Хмельницької та Тернопільської – група регіонально рідкісних рослин досить значна і нараховує 3 регіонально рідкісні види Хмельниччини (*Anemone sylvestris*, *Podospermum purpureum* (L.) W.D.J.Koch & Ziz., *Primula veris* L.) та 12 – Тернопільщини (*Allium lusitanicum*, *Alyssum montanum* subsp. *gmelinii* (Jord.) Hegi

& Em.Schmid, *Anthyllis vulneraria* subsp. *polyphylla* (DC.) Nyman, p.p., *Arabis turrita* L., *Asparagus officinalis* L., *Carex humilis* Leyss., *Filipendula vulgaris* Moench, *Trifolium montanum* L., *Podospermum purpureum* (L.) W.D.J. Koch & Ziz, *Salvia nutans* L., *Thymus pulegioides* subsp. *pannonicus* (All.) Kerguélen, *Tanacetum corymbosum* (L.) Sch.Bip, з яких *Podospermum purpureum* визначається як спільний рідкісний вид для обох областей. Співвідношення червонокнижних та регіонально рідкісних видів представлено на рисунку 2.

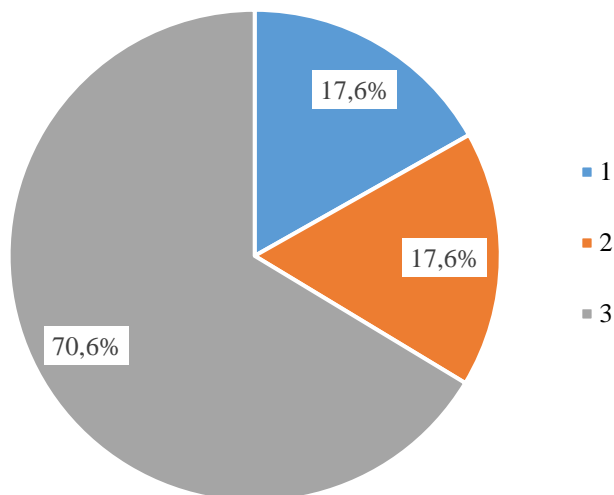

Рис. 2. Спектр рідкісних видів рослин, що зростають на території урочища "Гора Лїсиця": 1 – червонокнижні, 2 – регіонально рідкісні в Хмельницькій обл., 3 – регіонально рідкісні в Тернопільській області

Дані види відносяться до 15 родів 10 родин. Представництво раритетних рослин родини Ranunculaceae та Fabaceae складає по 3 види, Brassicaceae і Lamiaceae – по 2 види. 6 родин представлені одним видом.

Чисельність *Adonis vernalis* (рис. 3 а) у межах обраних квадрантів коливається від <1 до 10%. Популяція представлена вегетуючими та генеративними особинами, більшість – на стадії плодоношення. Запаси виду сильно скорочуються через вплив антропогенних факторів, терасування та заліснення схилів, великі об'єми заготівлі (Червона книга ..., 2009). На дослідженій ділянці виявлено факти вилучення особин виду з природи. Є необхідність контролювати стан популяції та не допускати негативних факторів впливу.

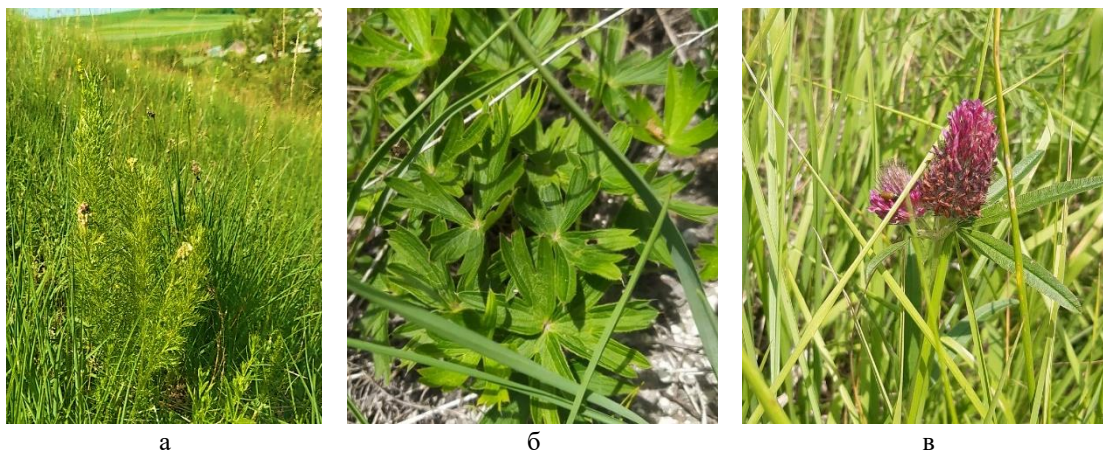

Рис. 3. Червонокнижні види рослин, виявлені на території урочища "Гора Лїсиця":

а – *Adonis vernalis* L., б – *Anemone patens* L., в – *Trifolium rubens* L.

Anemone patens (рис. 3 б) – вразливий європейський вид близько південної межі ареалу, природоохоронний статус – неоцінений (Червона книга ..., 2009). Виявлено 2 куртини у стані вегетації.

Trifolium rubens (рис. 3 в) є рідкісним центральноевропейським видом, що знаходиться на східній межі поширення. Зрідка трапляється на Закарпатті та Волино-Поділлі, за даними Червоної книги України (2009) в межах Хмельницької області не значиться. Таким чином нами виявлено нове місцезростання виду в урочищі "Гора Лисиця". Популяція дуже незначна, у травостої складає менше 1%, але повночленна, з переважанням генеративних особин висотою 20–30 см. Виявлений локалітет розміщений на південно-східному схилі гори перед вершиною, у квадрантах площею 11×4,5 і 5×5 м². Заходами охорони є заборона порушень умов зростання, терасування схилів, заліснення, надмірного викошування, збирання рослин.

Рідкісні рослини флори "Гори Лисиці" представлені видами різного охоронюваного статусу. Пріоритетом охорони є відновлення лучно-степових видів і протидія експансії дерев, перешкоджання стихійному вилученню з природи, зокрема *Adonis vernalis*. Необхідним є розроблення наукових рекомендацій щодо збереження і відтворення рідкісних видів і таких, що віднесені до регіональних переліків особливо охоронюваних видів рослин, спрямоване на уникнення порушень корінних природних комплексів, гідрологічного та едафічного режиму, запобігання проникненню чужорідних видів рослин, які загрожують середовищам існування або видам.

Дана місцевість, крім природоохоронного значення, характеризується рядом цінних ознак, що формують комплексне значення у збереженні цілісності її ландшафту та рослинних угруповань: еколого-освітнє – поєднання агроландшафту з лісовими та степовими екосистемами; ботанічне – територія репрезентує широке фіторізноманіття лучно-степових ділянок; навчальне – проведення уроків, екскурсій для демонстрації високого біорізноманіття у порівнянні з монокультурами; рекреаційне – як місце відпочинку; ландшафтне – коефіцієнт географо-естетичної цінності ландшафтів $K_{ГЕЦЛ} = 1,5$; культурне – традиційне місце зустрічі сонця для випускників та проведення урочистих фотосесій; естетичне – коефіцієнт естетичної оцінки території становить $K_{ЕОТ} = 26$ балів; військово-тактичне – полягає у тактичній перевазі висоти над суміжними пониженими територіями; ресурсне – може бути генетичним резерватом цінних лікарських, пряно-смакових та інших культур; меліоративне – закріплення схилів від розмивання.

Для запобігання руйнуванню цінної території, збереження цілісності та стійкості рослинного покриву та раритетних видів зокрема, запропоновано заходи, спрямовані на підтримку даної території у її природному стані:

- 1) не допускати змін рельєфу та гідрологічного режиму даної території;
- 2) створити охоронну смугу довкола не менше 10 м. Не допускати утворення смітників і звалищ та використання міндобрив, пестицидів, ксенобіотиків та забудови у цій смузі;
- 3) заборонити будь-які види господарської діяльності, що можуть призвести до деградації та зміни первісного стану даної території, порушення природних зв'язків та ходу природних процесів, втрати наукової та естетичної цінності комплексу, що охороняється;
- 4) після оголошення ботанічного заказника місцевого значення, землі, на яких він організовується, залишити у землях запасу і використовувати за цільовим призначенням з дотриманням режиму охорони і збереження заповідних об'єктів, визначеного Положенням про заповідний об'єкт;

Заходи на найближчі 5 років – видалення на ділянці дерев сосни та недопущення заліснення, обмежене використання природних ресурсів у природоохоронних, оздоровчих, рекреаційних та еколого-освітніх цілях відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України", забезпечення території інформаційними знаками.

Висновки

Таким чином, урочище "Гора Лисиця" у Шепетівському районі Хмельницької області, яке представляє собою унікальний осередок збереженої природної рослинності високого соціологічного рівня: аутозоологічного та оселищного, – може послуговуватися як еталонна ділянка карбонатних екосистем, генетичний резерват цінних видів і потребує невідкладного

збереження та охорони. Виявлено нове місцезростання рідкісного виду *Trifolium rubens*, який за даними Червоної книги України не наводиться для території Хмельницької області.

У результаті проведених досліджень розроблено наукове обґрунтування щодо заповідання даної території та створення ботанічного заказника місцевого значення із збереженням місцевого географічного топоніма "Гора Лисиця". Відповідне клопотання передано до Департаменту природних ресурсів та екології Хмельницької ОВА.

Подяки

Автори висловлюють подяку за ініціативу та сприяння у проведенні дослідження старості села Сураж Михальчуку Олександровичу Валентиновичу, жителям с. Ходаки на чолі з Целінською Аллою Володимирівною та всім дотичним.

- Григора І. М., Якубенко Б. Є., Мельничук М. Д. Геоботаніка : навчальний посібник. Київ : Арістей, 2006. 448 с.
- Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Укр. бот. журн.* 2003. Т. 60, № 1. С. 6–17.
- Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / укладачі: Т. Л. Андрієнко, М. М. Перегрим. Київ : Альтерпрес, 2012. 148 с.
- Пархісенко Л. В., Сесін В. А. Методичні рекомендації щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання. Київ : Держ. служба запов. справи Мінекоресурсів України, Київ : Еколого-натурал. центр, 2003. 28 с.
- Приступа І. В. Основи геоботаніки та фітоценології : Навчальний посібник для студентів біологічного факультету напрямів підготовки "Садово-паркове господарство", "Біологія". Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 110 с.
- Про збереження природних оселищ (habitats) та видів природної фауни й флори : Директива Ради Європи 92/43/ЕЕС від 21 трав. 1992 р. Тлумачний посібник з визначення типів оселищ (habitats) Європейського союзу (2007) / наук. ред. : О. О. Кагало, Б. О. Проць, В. Губко. Львів, 2011. 202 с.
- Продромус рослинності України / Д. В. Дубина, Т. П. Дзюба, С. М. Ємельянова та ін. Київ : Наукова думка, 2019. 784 с.
- Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
- Закон України "Про Червону книгу України". URL.: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=9773
- Закон України "Про природно-заповідний фонд України", Програма розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі, Загальнодержавна цільова екологічна програма розвитку заповідної справи. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua>, <https://www.adm-km.gov.ua>
- Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др. Киев, 1987. 548 с.
- The World Flora Online. URL.: <http://www.worldfloraonline.org>.

Рекомендує до друку
В.В. Шаповал

Рукопис отримано 19.09.2022